

“જિતાભાઈ! એ જિતાભાઈ!”

તુવેરના લહેરાતા ખેતરને સામે શેઢેથી અવાજ આવ્યો પણ કૂવામાં મૂકેલા પંપના એકધારા ભભખ-ભભખ-ભખભખમાં ખોવાઈ ગયો. અભિજિતનું ધ્યાન પાણીના પ્રવાહ પર હતું. હજી અડધો કલાક પંપ ચલાવવો પડશે. એટલામાં લગભગ શેઢા લગી પાણી પહોંચી જશે. પછી મશીનની ઓરડીને તાળું મારીને સીધા ઘેર!

“ઓ જિતાભાઈ!” ફરી સાદ આવ્યો.

આ વખતે અભિજિતે સાંભળ્યું.

“શું છે?” એણે હાથ હલાવીને પૂછ્યું.

એ તરફ નજર માંડી તો કરસન ઉતાવળે પગલે આવતો દેખાયો.

બરાબર સંભળાય એટલો પાસે આવ્યો કે તરત બોલ્યો, “મશીન બંધ કરીને હેંડો ઝટ ઘેર!”

“કેમ?”

“મોટા બોલાવે છે.”

“શા વાસ્તે?”

“હું ના જાણું. દોડતો જા કહ્યું એટલે પૂછવા કેમનો ઊભો રહું? ઠોયાની જેમ ઊભો રહેલો દેખે તો ધૂળ ખંખેરી નાખે ને મારી! હશે, કંઈ કામ હશે તો જ બોલાવ્યા હશે ને તમને? નહીંતર ખેતરેથી બોલાવે કંઈ?”

“કોઈ માંદુંસાજું તો નથી ને?”

“ના ના, એવું તો કશું નથી લાગતું જિતાભાઈ! આ ચંદુભાઈને ઘેર જાન આવી છે ને એમાંથી કોક મે’માન આવ્યા છે આપણે ત્યાં.”

“એમ બોલ ને ત્યારે!” કહીને અભિજિત ઉતાવળે પગલે મશીનની ઓરડીમાં ગયો. મરશે, ચાર ચાસ તરસ્યા રહી જશે તો આભ નહીં તૂટી પડે. એવું હશે તો સાંજુપહોરના ફરી વાર ક્યાં નથી અવાતું? પંપ બંધ કરીને બધું ચોકસાઈથી તપાસી લીધા પછી બારણે તાળું મારીને એણે કરસનની સાથે ચાલવા માંડ્યું.

એના મનની ખુશીએ પગને પાંખો ઉગાડી. નક્કી બાપુએ વાત ચલાવી હશે. નહીંતર પછી મોટા કાકાએ. કંઈ કરતાંયે આ વખતે જો વાતનો મેળ પડી જાય ને!

“જિતાભાઈ! ધીરા હેંડોને!” કરસનને હાંફ ચડી.

અભિજિતે પાછું વાળીને એને કહ્યું, “તું તારે આવ પાછળ પાછળ.” અને પછી પહેલાંના કરતાંયે વધારે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું.

મંજુ એને બહુ વહાલી હતી. શાંત, નમાણી અને કહ્યાગરી એ છોકરી આમ તો ઘરમાં બધાની લાડકી હતી, પણ અભિજિતનો અને એનો એક ખાસ સંબંધ હતો. કોઈએ એનું મન દુભાવ્યું હોય કે પછી કંઈક જોઈતું હોય ત્યારે એ અભિજિત પાસે જઈને મૂંગી-મૂંગી ઊભી રહેતી.

“શું થયું છે મારાં બહેનબાને?” અભિજિતને બે-ચાર વાર પૂછવું પડતું ત્યારે માંડ ફરિયાદ બહાર પડતી. જો વાતમાં માલ ન હોય ને અભિજિતને હસવું આવી જાય તો મંજુ ખૂબ ચિડાઈ જતી એટલે હવે એ ગમે તેવી વાત હોય તોયે બહુ ગંભીર ભાવે સાંભળતો અને કહેતો, “એ...મ? મારી મંજિમાને એવું કહ્યું? હવે વાત છે તુષારની! એને ઘેર તો આવવા દે, જોજે કેવો સીધોદોર કરી નાખું છું!”

“એની વાત નહીં સાંભળતા.”

“ના, બિલકુલ નહીં સાંભળું. પણ જા, હવે પાણી પી આવ જોઈએ! અને મારે માટે પણ એક પ્યાલો લેતી આવજે.”

તુષાર એ બંનેથી નાનો હતો. મંજિમાથી પાંચ વરસે અને અભિજિતથી સાત વરસે. રઘુભાઈ અને શારદાબહેન કલકત્તાનો વસવાટ સંકેલી લઈને ગામ પાછાં આવ્યાં ત્યાર પછી ચાર વરસે એ જન્મ્યો હતો. એટલે જ એનું નામ પ્રમાણમાં સાદુંસીધું હતું અને એના એ સ્વરૂપમાં વપરાતું હતું, જ્યારે અભિજિતને જિતુ બનવું પડ્યું હતું અને મંજિમાને મંજુ. શારદાબહેનની બંગાળી પડોશણે શોધેલાં આ બન્ને નામ કાશીપરાના લોકોને મોંએ ચડતાં જ નહોતાં એટલે સ્કૂલના રજિસ્ટરમાં અને એવી-એવી ઠાઠની જગ્યાઓએ જ અભિજિત અભિજિત રહી શક્યો હતો અને મંજિમા મંજિમા. બાકી તો જિતુ, મંજુ ને તુષાર એ નામ જ ચલાણી બન્યાં હતાં. જોકે શારદાબહેને તો તુષારના જન્મ વખતેય કલકત્તા કાગળ લખ્યો હતો, પણ કાં તો એ લોકોનું સરનામું બદલાયું હશે કે પછી જૂના સંબંધમાં રસ નહીં રહ્યો હોય એટલે કલકત્તાથી કંઈ એવું નવું અને લોકો છક થઈ જાય એવું નામ આવ્યું નહોતું. પછી શારદાબહેને પોતે જ વિચાર કરી-કરીને આ ‘તુષાર’ નામ શોધી કાઢ્યું હતું. કદાચ પેલી પડોશણના મામાના દીકરાનું નામ વારેવારે બોલાતું હોવાથી યાદ રહી ગયું હશે. એનું નામ હતું તુષારકાન્તિ ઘોષ. પણ શારદાબહેનને હવે સમજાઈ ગયું હતું કે કરકસરિયા ગુજરાતમાં આટલું લાંબું નામ ન ચાલે એટલે નાનો દીકરો પછી તુષાર બન્યો અને તુષાર જ રહ્યો. એનું નામ ટૂંકું થાય એવું નહોતું અને બદલાયું પણ નહોતું એટલે જિતુ, મંજુ તુષારનાં નામ એકસાથે બોલાય ત્યારે ઊલટાનો એનો વટ પડતો.

મોટા ભાઈને ચીડવવાની તો એની હિંમત નહોતી, પણ મંજિમાને એ બહુ પજવતો. મંજલી,

માંજરી, મંજુડી એવું બધું કહેતો અને કોઈ પણ વાતે એની ચાડી ખાવા મળે ત્યારે ખુશખુશ થઈ જતો. બહેન મોટી હોવા છતાં એને હંમેશાં ટુંકારા કરતો અને હુકમ ચલાવવાની એકે તક જવા દેતો નહીં. હમણાંનો વળી થોડો ઠરેલ થયો હતો, પણ હતો પાછો પાકો ગણતરીબાજ એટલે અભિજિતને ચિંતા હતી કે પોતે મોડો પહોંચે ને તુષાર ક્યાંક બાજી બગાડી ન નાખે. મંજિમાને માટે થોડું તણાવું પડે તો પણ એને સુખી કરવી જ જોઈએ એ સત્ય એને હજુ સમજાયું નથી. કદાચ મંજિમા એને એટલી બધી વહાલી પણ નથી.

જોકે મોટા કાકા આવ્યા હશે. એ બરાબર વહેવારીઆ છે, વળી પાંચમાં પુણ્ય એવા છે, પણ આ મોટા ગામના માણસોનો કંઈ ભરોસો નહીં. વાતવાતમાં ખોટું લગાડી બેસે ને બધી વાત વણસી જાય તો શું કરવું? મોટા કાકા બહુ ભણેલા નહીં ને બાપુનો મિજાજ તેજ. પૈસા કમાઈ જાણ્યા તેથી શું? વિનય-વિવેકથી વાત કરીને સામાને ગળે પોતાની વાત ઉતારતાંયે આવડવું જોઈએ ને!

અભિજિતને પોતાની જાત પર પૂરેપૂરો ભરોસો હતો. ભલેને અત્યારે ખેતી કરતો હોય, આખરે તો વલ્લભવિદ્યાનગરનો ડબલ ગ્રેજ્યુએટ ને! લોકો એને ઘણી વાર પૂછતા, “હેં જિતાભાઈ, આટલું ભણી ભણીને આખરે તો ઢાંકણીમાં જ વાળ્યું ને?”

“શાથી એવું લાગ્યું?”

“આ અમેય બળદિયાનાં પૂંછડાં આમળીએ છીએ અને તમેય આમળો છો. વાંચી વાંચીને આંખો ફોડ્યાનો શો લાભ, હેં?”

“છે ભાઈ, છે! કોક દહાડો બતાવીશ.”

એ દહાડો બહુ દૂર નહોતો લાગતો. અભિજિતની ખેતી અવ્વલ નંબરની. હિસાબ પણ ચોખ્ખોચટ. વળી સરકારી કામકાજ કે કાગળિયાંથી જરાયે બીએ નહીં એ કંઈ જેવીતેવી વાત હતી? કોમર્સ લીધેલું એટલે કમાયેલા પૈસા વધારવાની વિદ્યા પણ બરાબર જાણતો. ખેતીને માટે ઉપયોગી મશીનો શી રીતે વાપરવાં, જાળવવાં અને સમારવાં તે પણ ચોપડીઓ વાંચી-વાંચીને શીખી ગયેલો. કામ તો એવું ઉપાડી લીધેલું કે રઘુભાઈને કશું કરવાપણું તો શું, જોવાપણુંયે રહ્યું નહોતું.

આમેય રઘુભાઈને એમના આ મોટા દીકરા પર પૂરો ભરોસો હતો. કામકાજનો તો ઠીક, પૈસાટકાનો પણ પૂરેપૂરો વહીવટ એને સોંપી દીધો હતો. લોકોને મોંએ એનાં વખાણ સાંભળે ત્યારે એમના ચહેરા પર વીલક્ષણ આનંદ છવાઈ જતો.

એટલી મોટી ઉંમર નહોતી થઈ તો પણ નિવૃત્તિનો પૂરેપૂરો આનંદ ભોગવવાનું જેણે સુલભ કરી આપ્યું હતું તે અભિજિત પ્રત્યે કદાચ એ થોડી આભારની લાગણી પણ અનુભવતા હતા. સવાર-સાંજ દર્શન કરવા જતા, બાકી ખાટ પર કે પાટ પર બેસીને હૂકો ગગડાવ્યા કરતા અને આવતા-જતા માણસોને બોલાવી અડધો પ્યાલો ચા પાઈ ગામગપાટા હાંકતા. એમની વાતોમાં અવારનવાર કલકત્તાનિવાસની ઝલક દેખાતી. વચ્ચે-વચ્ચે લાગ ફાવે તો એકાદ બંગાળી શબ્દ પણ ઠોકી દેતા. સામેવાળો મોઢું પહોળું કરીને “હેં મોટા, એ શું બોલ્યા?” એમ પૂછે તેની

એમને ઘણી ગમ્મત પડતી. કલકત્તાની વાતોમાં ક્યારેક કલ્પનાવિહાર પણ ભળી જતો, પણ એનો વાંધો નહીં. સાંભળનારને શી ખબર પડવાની હતી? અને પડે તોયે શું? અહીં કોઈએ કોરટના પાંજરામાં ઊભા રહીને સાચું જ બોલવાના સોગંદ થોડા જ લીધા હતા?

રઘુભાઈ જો ધારે તો કુટુંબવ્યવહારનો ને ન્યાતજાતના કામકાજનો ભાર સહેલાઈથી ઉપાડી શકે એવા હતા, પણ આળસ હવે તો સદી ગઈ હતી એટલે એ જવાબદારી પણ અભિજિતને માથે જ નાખી દીધી હતી. લોકોને આ ગોઠવણ વધારે પસંદ હતી, કારણ કે રઘુભાઈ થોડા આકળા ને ઉતાવળિયા. મનનું ધાર્યું ન થાય તો ઘાંટાઘાંટ કરી મૂકે. જ્યારે અભિજિત શાંત અને ચોક્કસ. પાટીદારોના રીતરિવાજ અને કુળકુટુંબના ઈતિહાસમાં એક્કો ને પાછો જશ ખાટવા જરાયે તૈયાર નહીં એટલે વિવાહનાં ચોકઠાં ગોઠવવાં હોય કે મઝિયારું વહેંચવું હોય કે પછી જમીનના ઝઘડા પતાવવાના હોય તો બધા અભિજિત પાસે જ આવતા અને એની સલાહ માનતા. ગમે એટલો કામમાં હોય તોયે આવનારને હસતે મોંએ સત્કારતો અને એની ઝીણામાં ઝીણી ગૂંચ જાણે પોતાની જ હોય એટલા ધ્યાનથી ઉકેલતો.

નવાઈ જેવી વાત એ હતી કે આટલું ભણેલો હોવા છતાં એને કયા ગામનું કયું કુટુંબ ઊંચું ગણાય અને કયું હલકું ગણાય એ વાતમાં બહુ રસ હતો અને જાણકારી પણ હતી. એ પોતે દાજીના થડિયાનો છે એનું એને ઘણું ગૌરવ હતું અને વંશાવળી કડકડાટ બોલી જવામાં એને અનેરો આનંદ આવતો. પંદર પેઢી પહેલાં થઈ ગયેલા દાજી મૂળ ક્યાંથી આવેલા અને કેવા પરાક્રમી હતા તે વિષે બધા જુદીજુદી વાતો કરતા પણ એટલું તો નક્કી કે એ કોઈક પ્રતાપી પુરુષ હતા અને આ ગામ વસાવનારાઓમાંના એક હતા. દાજીના વંશના માણસો હજુ આજ લગી બીજા બધા કરતાં ઊંચા ગણાતા અને પોતાની એ કીર્તિ ટકાવી રાખવા જાતજાતના ગાંડાઘેલા ખર્ચા કરતા. એમાં બીજા લોકોને પણ થોડુંઘણું ખાટવા મળતું એટલે એમને પણ દાજીના વંશની કીર્તિપતાકા ઊંચે ફરકતી રહે એમાં કશો વાંધો નહોતો. ઊલટાના વખત આવ્યે યાદ કરાવતા, “દાજીના વંશના થઈને તમારાથી આવું કરાતું હશે?”

અભિજિત તરત શરમાઈ જતો, પણ તુષાર એમને ગાંઠતો નહીં. તરત કહી દેતો, “દાજી ગયા અને એમનો જમાનો ગયો. હવે તો અમને ફાવે એ જ રીત અને એ જ રિવાજ.”

એવે વખતે અભિજિત મોં મલકાવીને કહેતો, “અલ્યા ભાઈલા, આપણાથી એવું ના બોલાય. ગમે એમ, પણ આપણે દાજીના થડિયાના.”

“આપણે એકલા?”

“ના, ભાઈ પિતરાઈઓ ખરા, પણ મુખ્ય વેલો તો આપણો જ ને? દાજીના મોટા દીકરા શંકરભાઈ ને એમના મોટા દીકરા વેરીભાઈ ને એમના...”

“બસ, બસ! બહુ વાર સાંભળ્યું છે આ બધું. પંદરમી પેઢીએ આપણા બાપુ અને એમના પાટવી તમે. દાજીના એકદમ અસલી વારસ તમે, બસ? મારે શું? ખેતરમાં મહેનત કરીને કમાઓ પણ તમે ને લોકો ચડાવે તેમ ચડી જઈને વાપરો પણ તમે! હું તો મારે બી.ઈ. પાસ કરીને અમેરિકા ઊપડી જઈશ. આ બધો વહેવાર સાચવ્યા કરજો તમે નિરાંતે!”

“ત્યારની વાત ત્યારે.”

“મને અમેરિકા મોકલશો તો ખરા ને?”

“એક વાર ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ તો થા.”

“પછી નક્કી ને?”

“શારદાબા હા પાડશે તો.”

“હવે એમને તો હું મનાવી લઈશ.”

“બાપુને?”

“તમે હા પાડશો તો બાપુ કંઈ ના પાડવાના છે? એમને તો તમે દિવસ કહો એટલે દિવસ અને રાત કહો એટલે રાત. હેં મોટા ભાઈ, બાપુ કેમ તમારું બધું માને છે? તમે મોટા છો એટલે?”

“ખબર નહીં.”

“તમારે બદલે હું મોટો હોત ને, તો મારું ન માનત. મને ખબર છે, બાપુને તમે બહુ ગમો છો.”

વાત સાચી હતી. બધાની નજરે ઊડીને વળગે એવી. રઘુભાઈ અભિજિતનું બધું કહ્યું માનતા. એને બધી વાત કહેતા. અભિજિત ખેતરેથી આવે નહીં ત્યાં લગી કદી વાળુ કરવા બેસતા નહીં. અભિજિતે સહેજ હસીને વાત ઉડાવી, “તને હું નથી ગમતો?”

તુષારે જરા ઉદાસ થઈને કહ્યું, “ગમો છો. એમ તો શારદાબાને, માંજરીને બધાંને ગમો છો, પણ બાપુની વાત જ જુદી. તમને જુએ કે તરત હરખલેલા થઈ જાય છે.”

“તુષાર! વળી પાછી મંજિમાને માંજરી કહી? તું કેમ આવું કરે છે? આપણી બહેન તો ચાર દહાડાની મહેમાન કહેવાય. એને તો લાડકોડે રાખવી જોઈએ.”

“તમે રાખો.”

“જોજે ને, એને સાસરે વળાવીશું ત્યારે સૌથી વધારે રડવું તને જ આવશે.”

“હોતું હશે? મને તો નિરાં...ત થશે!”

આ બધી વાતો યાદ આવતી હતી અને અભિજિતના પગ ઉતાવળા પડતા હતા. મનમાં ને મનમાં એને એ હકીકતનો આનંદ હતો કે મોટા દીકરા તરીકેની ફરજ બજાવીને એણે બાપુને સુખશાંતિનો અવસર આપ્યો હતો. દાજીના વારસ તરીકે આ બધું એનું કર્તવ્ય હતું. તુષારને અભ્યાસમાં આગળ વધારવો, શારદાબાનું ધ્યાન રાખવું, મંજિમાને સારું સાસરું શોધીને વળાવી દેવી, ગામની બહેનદીકરીઓના વ્યવહારનો ચોપડો જાળવવો અને કાશીપરાની જમીનમાં સોનું ઉગાડવું. આમાંથી એકે વાતમાં એ પાછો પડે તો બાપુ રાજી ન રહી શકે. અને બાપુને આનંદ આપવો એ તો અભિજિતનું જીવન હતું. ખેતરના કામમાંથી નવરાશ મળે ત્યારે શેઠે આવેલી વિશાળ રાયાણના થડને અઢેલીને બેસતાં એને જે કવિતા યાદ આવતી એમાંની મોટા ભાગની પિતૃપ્રેમની હતી.

માત્ર એક જ વાતમાં એણે હજુ લગી રઘુભાઈનું કહ્યું નહોતું માન્યું. એને માટે ખૂબ માગ્યાં આવતાં પણ દરેક વખતે એ દઢતાથી કહી દેતો, “બાપુ! એ વાત ના કરશો. મંજુને વળાવ્યા પહેલાં આપણે કંઈ કરવું નથી.”

“એવી હઠ ન કરાય ભાઈ! આવું સારું માગું ઘડીએ ઘડીએ ન આવે.”

“છો ન આવે. પહેલા મંજિમા, પછી હું.”

અભિજિતની જીદ પાછળ કંઈક કારણ પણ હતું. એણે ઘણી જગ્યાએ જોયું હતું કે નાણંદને શું આપવું-મૂકવું એ બાબતમાં ભાભીઓ માથાં માર્યા વિના ન રહેતી. પોતાના ઘરમાં એ આવું કશું જ થવા દેવાનો ન હતો. મારી બહેનને મારે જે કંઈ આપવું હોય તે આપું. એમાં વચ્ચે કોઈની ડબડબ ન જોઈએ. કાલ ઊઠીને એનાં પિયેરિયાં પણ ડખો કરાવે. ના રે ના! એ વાત જ નહીં ને!

મંજુનું પહેલા બરાબર ગોઠવાઈ જવું જોઈએ. એ સુખી થવી જોઈએ. બહુ સુંવાળી છે મારી બહેન. એને કોઈ ‘ખસ!’ કહે તોયે મને ન સહેવાય. એ તો ગુલાબના ફૂલ જેવી છે, એની પાંદડીયે હાલે નહીં એવી કુમાશથી એને અહીંથી ઊંચકીને બીજે ઘેર મૂકવાની છે... ક્યાં હશે એ ઘર, કેવો હશે એ નસીબદાર, જેના હાથમાં મંજિમાનો હાથ મૂકતાં પોતે જીવનની સાર્થકતા અનુભવશે?

પાસે આવતાં જ અભિજિત થંભી ગયો. રવેશીમાં ઘાંટાઘાંટ સંભળાતી હતી. બાપુનો ને મોટા કાકાનો અવાજ તો તરત વરતાયો પણ એ ત્રીજો ઘોઘરો ઘાંટો કોનો? અંદર જતાં જોયું તો આફ્રિકાથી તરતના જ આવ્યા હોય એવા એક આઘેડ વયના શ્રીમાન બેઠા હતા. ચમકદાર કપડાંનો સૂટ પહેર્યો હતો અને સિગારેટના ધુમાડાથી તથા જલદ સેન્ટથી આખા ઘરમાં એક અજાણી ગંધ ફેલાવી રહ્યા હતા.

મોટા કાકા બોલ્યા, “કંઈ રીતેભાતે બોલો. આ જમાનામાં તે સાતસો માણસોની જાન હોતી હશે?”

“બીજો રસ્તો જ નથી. ભાઈ પિતરાઈ તો હોય જ ને, ભેગા? ને મારે સાસરે છ સાળા ને પાંચ સાળીઓનું ભર્યુંભાદર્યું કુટુંબ છે.”

“તોયે – સાતસો?”

“ઓછામાં ઓછા. વધેય ખરા. બહેન-બનેવીનેય તેડાવું કે નહીં? ને ગામના મેળાપીઓને ક્યાં મૂકી આવું? કે પછી જિંદગીભર મહેણાં જ સાંભળ્યા કરું કે ‘દીકરાનાં લગન વખતે મોઢું સંતાડ્યું? ખરા શાહુકાર નીકળ્યા તમે તો!’ અમારે તો વેપારધંધાનાય પાર વગરના સંબંધ હોય. એ બધાને બોલાવવા પડે. પરન્યાતના ભાઈબંધોય હોય. તમને ગામડાંના માણસોને એ બધી વાતની ખબર ન પડે.”

રઘુભાઈએ ચિડાઈને ઢૂકાનો જબરો ગડગડાટ કર્યો. મોટા કાકા તરત બોલી ઊઠ્યા, “રખે અમને ગામડિયા માનતા, આ અમારા રઘુભાઈએ અડધી જિંદગી કલકત્તામાં કાઢી છે.”

“દેશ એ દેશ અને પરદેશ એ પરદેશ. ત્યાં રહી આવેલા લોકો સાથે આટલી માથાફોડ

જ ના કરવી પડે. તરત જ સમજી જાય કે વેવાઈના મોભા પ્રમાણે માણસ તો હોય જ ને જાનમાં! ઊલટાના ઓછા લઈને જઈએ તો નારાજ થઈ જાય.”

મોટા કાકા ચિડાઈને કંઈક બોલવા જતા હતા એટલામાં અભિજિત પર નજર પડી એટલે શાંત થઈને કહેવા લાગ્યા, “લો, હવે એની જોડે વાત કરો. અમારા ઘરમાં ખરો કરતાકારવતા એ જ છે. રઘુભાઈનો પાટવી. બોલ ભઈલા, કેમનું કરવું છે?”

અભિજિતે મહેમાન સામે હાથ જોડ્યા અને પળ વારની નજરમાં એમને માપી લઈને બોલ્યો, “સાતસો શું કરવા? પૂરા હજાર લઈ આવો ને મુરબ્બી, એ વાત કંઈ મોટી નથી.”

“બધાને હોટેલમાં ઉતારો આપવો પડશે. દરેક મોટર સાથે તમારા ઘરનો એક માણસ હાજર રહેવો જોઈએ. જાનૈયાઓ વાહવાહ કરે એટલે બસ! બીજું તો કંઈ અમે માગ્યું જ નથી.”

“અહીં કાશીપરામાં હોટલ ન હોય અને એટલી બધી મોટરો પણ ન હોય એટલું તો તમે પણ જાણતા હશો.”

“તે લગન શહેરમાં રાખો ને! અમને વાંધો નથી. ઊલટાનું બેટર રહેશે. અને હાં, હનીમૂન માટે કપલને ક્યાં મોકલવાના છો?”

“ક્યાંય નહીં. તમારી સાથે સંબંધ બાંધવાની અમારી ઈચ્છા નથી.” રઘુભાઈને ઈશારાથી શાંત કરતાં અભિજિત બોલ્યો.

“શું કહ્યું?” સડક થઈ ગયેલા મહેમાન જેમતેમ બોલ્યા.

“તમે જે સાંભળ્યું એ જ.”

“રઘુભાઈ! તમે શું કહો છો?”

“અમારે તો અભિજિત હોલ એન્ડ સોલ. એ જે કહે તે ફાઈનલ. ઓણે કહી દીધું ને કે અમારી ઈચ્છા નથી?”

“તો હું ઊઠું. નકામો અમારો ને તમારો ટાઈમ બગડ્યો.”

“વાંધો નહીં અમારો ટાઈમ નથી બગડ્યો, મુરબ્બી આમાંથી તો અમને ઘણું શીખવાનું મળ્યું.” કહી અભિજિતે મહેમાન સામે હાથ જોડ્યા.

એ ભાઈ કચવાઈને ઊઠ્યા અને રઘુભાઈ તથા એમના મોટા ભાઈ સામે જરા વાર તાકીને જોઈ રહ્યા. કોઈએ બેસવાનો આગ્રહ ન કર્યો એટલે મોટું ભારેખમ કરીને ચાલવા માંડ્યા. અભિજિત ખડકીના દરવાજા લગી એમને વળાવી આવ્યો અને પાછો આવીને વડીલો પાસે બેઠો.

“તે તો એકદમ તળિયાઝાટક સંભળાવી દીધું, ભાઈ! બાકી આપણે જ્યાં ત્યાંથી સગવડ તો સાચવત.”

“સાચવત, પણ લાચારીએ કે મનની હોંશથી?”

“તે તો લાચારીએ જ ને!”

“જે સગા આપણને અત્યારથી લાચાર બનાવે તે આગળ જતાં શુંનું શું કરે? એટલે મારું મન ઊઠી ગયું.”

રઘુભાઈએ છોકરા સામે જોઈને કહ્યું, “મન તો બેસે ને ઊઠે, પણ હવે આ છોકરીનું શું થશે? આ માણસ હલકટ છે. બધે આપણને વગોવતો ફરશે. છાંટા નહીં ઊડે?”

“નહીં ઊડે બાપુ! લોકો આપણને ઓળખે છે.”

“ઓળખે તો છે, પણ હવે આપણે જલદી કરી નાખવું જોઈએ. સારું ઠેકાણું શોધવા માંડો, ભાઈ!”

“એમાં કહેવું ના પડે, પણ આ સગાઈ તો ઠીક ના લાગી.”

“એ ખરું. અત્યારથી આપણને દબાવવા ફરતા હતા. આપણે તે કંઈ જેવાતેવા છીએ? દાજના વંશના!” રઘુભાઈના આ શબ્દો સાથે ત્રણે પુરુષોની છાતી ગર્વથી ફૂલી અને બારણાંની આડશે કોઈએ ધીમો નિસાસો નાખ્યો. મંજુએ છોકરો જોયો હતો અને એનો દેખાવ એને ગમી ગયો હતો.

બેય વડીલો બહાર ગયા એટલે એણે ઠપકાભરી નજરે ભાઈ સામે જોયું,

“શું તમે પણ મોટા ભાઈ!”

“કેમ, મેં શું કર્યું?”

“છોકરો કંઈ ખરાબ નહોતો.”

“ગમે તેવો સારો હોય, આપણે શા કામનો?”

“કેમ?”

“એ કંઈ ઉત્તર ધ્રુવ પર એકલો રહેવાનો હતો? આ એના બાપા જોયા? એમનો દમામ જોયો? એમની દાનત જોઈ? આ લોકોને ઘેર તને કેમ મોકલાય?”

“આમાં... છોકરાનો શું વાંક?”

“વાંક નહીં, પણ વારસો તો મળવાનો ને!”

“તેને તો હજી વાર છે.”

“ઓ મંજુ, હું પૈસાટકા ને માલમિલકતની વાત નથી કરતો. માણસના વિચારોનો, જીવન જીવવાની રીતનો પણ એક વારસો હોય છે. એ જનમ સાથે જડાયેલો હોય છે અને સ્વીકારવો જ પડે છે. સ્વીકારવામાં કશી મહેનત નહીં, બહેન! પણ એનો ત્યાગ કરવા માટે પ્રચંડ પુરુષાર્થ જોઈએ. આ માણસના દીકરામાં એ હશે? મને ચિંતા છે મંજુ, એને ઓળખ્યા સિવાય હું કેમ કહી શકું? આમાં મને જોખમ દેખાય છે... ડર લાગે છે. આવા માણસોના ઘરમાં તું કેવી રીતે સુખી થઈ શકે?”

મંજુએ બીજો નિસાસો નાખીને કહ્યું, “ઠીક, તો પછી!”

“શારદાબા ક્યાં ગયાં છે?”

“ચંદ્રુકાકાને ઘેર. હવે તો મોડાં આવશે.”

“તો તો એમની સાથે વાત નહીં થાય.” કહી અભિજિત બહાર નીકળ્યો. મનમાં પીડા થવા લાગી. ક્યાંક એની ભૂલ તો નથી થઈ ને? પહેલેથી એને ખબર હોત તો તે આવી સ્પષ્ટ ના ન પાડત... પણ એયે શું સારું થાત?”

સાંજ પડવા આવી હતી તોયે એ પાછો ખેતરે ગયો અને પંપ ચાલુ કરીને ફૂવા પાસે નાની ખાટલી ઢાળીને બેઠો. ખરું જોતાં અત્યારે તેણે તુવેરના છોડ બરાબર જોઈ લેવા જેવા હતા. કારણ કે બીજા બધા ખેડૂતોની સામે થઈને એણે આ વરસે નિર્ણય લીધો હતો કે જંતુનાશક દવા ન જ છાંટવી. હવે કીડ લાગી છે કે નહીં, પાનાંનો રંગ બદલાયો છે કે નહીં એ બધું ઝીણી નજરે તપાસી લેવા જેવું હતું. કદાચ ને ભૂલ થતી હોય તો હજુ દવા છાંટી શકાય...

શું ઘરમાં કે શું ખેતરમાં, ભૂલની ખબર પડે તો તો એ સુધારવી જ જોઈએ, પણ આફ્રિકાવાળાને ના પાડી દેવામાં ભૂલ થઈ હતી ખરી? એક વાર સંબંધ બંધાઈ ગયા પછી તો રોજ એક પછી બીજી માગણી આવ્યા જ કરે અને ક્યારેક નહીં ને ક્યારેક ના પાડવી પણ પડે. તે વખતે આ માણસનું કેવું સ્વરૂપ પ્રગટ થાય? એનો દીકરો બાપની સાથે જઈને બેસે તો મંજુ પ્રત્યેનો એનો વર્તાવ કેવો હોય?

મા-બાપના સંસ્કાર મા-બાપના લોહી સાથે માણસના વારસામાં ઊતરે એટલે ઊતરે જ... એમાં મીનમેખ ન થાય. ક્યાં આ દાજીનું ખાનદાન અને ક્યાં પેલો નિર્લજ્જ માણસ? એના છોકરાની સાથે પોતાની લાડકી બહેનને વરાવવાના વિચાર માત્રથી અભિજિતનાં રૂંવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં. ધારો કે બહેન રોત્તી-કકળતી સાસરેથી પાછી ફરે તો?

એકસામટાં માળામાં પાછાં ફરતાં પંખીઓના કિલકારથી અભિજિતની વિચારમાળા તૂટી અને એણે પંપ બંધ કરીને ઓરડીને તાળું મારવાની ક્રિયા યાંત્રિક રીતે પતાવી. એના પગ આ ખેતરનું ઢેકેઢેકું જાણતા હતા એટલે બેટરી કર્યા વગર જ એ રોજની માફક નીકળ્યો. વાડ લગી પહોંચ્યો ત્યાં કોઈનો સ્પષ્ટ અવાજ સંભળાયો, “બહુ ફાટ્યો છે જીતિયો, પણ ખરી ખબર પડે તો ગામ આખું એની ઉપર થૂંકે!”

અભિજિત ઝડપથી દોડીને છીંડામાંથી બહાર નીકળ્યો અને ગાડાવાટે ચાલ્યા જતા પેલા બન્નેમાંથી એકને બોચીએથી ઝાલ્યો.

“અલ્યા, શેની ખબર પાડવાની છે? સૌથી પહેલી મને જ પાડ ને!”

“એની ગળથી શીદને પકડી છે જિતાભાઈ?” બોલતાં-બોલતાં મોહને હરીઆને છોડાવવા અભિજિતની ભીંસ વચ્ચે પોતાના હાથ ઘાલવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

અભિજિત તો એને ડોકીએથી ઝાલીને હચમચાવી નાખત. એનું જોર કંઈ જેવું તેવું નહોતું. તેમાં પાછું અત્યારે તો ઝનૂન ભળેલું હતું, પણ મોહનનાં બે-ચાર આંગળાં વચ્ચે આવી જવાથી પકડ થોડી ઢીલી પડી અને હરીઆની તરી આવેલી આંખો અને ચહેરા પરની બીકને કારણે એને છોડી દીધો.

પોતાના ગળા પર હાથ ફેરવતાં-ફેરવતાં હરીઓ બબડવા લાગ્યો, “તમે દાજીના ઘરના એટલે કંઈ આમ રસ્તે ડીંડનારની ગળચી ઝલાતી હશે જિતાભાઈ? કશો વાંકગનો હોય ને તમને કઢાપો આવે એ કબૂલ, પણ આમ વગર વાંકે? મોહનિયો વચ્ચે ના પડ્યો હોત તો તમે તો મને ઠેઠ ઉપર પહોંચાડી દેત જિતાભાઈ! જબરું જોર છે તમારાં બાવડાંમાં ભઈસા’બ! ના ના, મેં તમારું શું બગાડ્યું છે એ તો કહો.”

“તું બોલતો? તો તે મેં નથી સાંભળ્યું? હરીઆ, આખું ગામ તો થૂંકશે ત્યારે થૂંકશે પણ પહેલા તું થૂંકી બતાવ ને! સમજે છે શું તારા મનમાં?”

“છીતીઆને તમારે સખણો રાખવો જોઈએ ને આટલી બધી ભાઈબંધી હોય તો! આજ તો હરીઓ બોલ્યો ને કાલે આખું ગામ બોલશે. તમે કેટલાકની ગળચી દબાવશો હેં જિતાભાઈ? મોહને પૂછ્યું.

કંઈક કાચું કપાચું છે એ લક્ષમાં આવતાં જ અભિજિત શાંત થઈ ગયો અને બોલ્યો, “મેં જાણ્યું કે તેં મારું નામ દીધું હરીઆ!”

“એ શું બોલ્યા જિતાભાઈ? તમારા જેવું ભણ્યો નથી એટલે શું થઈ ગયું? અનાજ ખાઉં છું હજી તો, ખડ નથી ખાતો. તમારે માટે કોઈ આડુંઅવળું બોલે તો જીભડી જ ખેંચી લઉં. તમને હું નથી ઓળખતો? આખા ગામમાં કોઈએય તમારા વાસ્તે હરફ ન કાઢે જિતાભાઈ, તમારા વડે તો આખું કાશીપરા ઊજળું છે. અમે નથી જાણતા?” હરીઓ બોલ્યો.

મોહન હસી પડ્યો. “તમે ખરી કરી જિતાભાઈ! અંધારામાં હડપ દઈને એવા કૂદી પડ્યા કે કાચાપોચાનું તો કાળજું જ બેસી જાય! કશી વાત નહીં, ચીત નહીં, કશી પૂછપરછ નહીં અને સીધી ગળચી જ ઝાલી!”

અભિજિત પોતાની ભોંઠપ ઢાંકવા જરાક હસીને એ બન્નેની જોડે ચાલવા લાગ્યો. વાત કરવા ખાતર જ એણે પૂછ્યું, “તે શું છે એ છીતીઆનું?”

“લે, કર વાત. તે તમે નથી જાણતા?”

“ના ભાઈ.”

“આખું ગામ જાણે છે ને તમે નથી જાણતા?”

વળી પાછો મોહન વચ્ચે પડ્યો. હરીઆને ટપારતાં બોલ્યો, “આપણા જેતાભાઈ મારી ને તારી જેમ ગામગપાટા મારવા નવરા છે? એમને તો હજારો કામ હોય. ખોટું કહું છું, જિતાભાઈ?”

“હજારો તો નહીં, પણ કામ હોય ખરાં.”

“એમ ત્યારે! અને આવીતેવી વાતો તમારે મોંએ કરતાં કોઈની હિંમતેય ના ચાલે. એટલે તમે ક્યાંથી જાણો?”

“પણ વાત શી છે?”

“જવા દો ને! તમારે સાંભળવા જેવી વાત નથી.”

“તોયે?”

“મોહન, કહી નાખ એમને. વળી પાછા બીજા કોઈને મોંએ સાંભળીને આકળા ના થઈ જાય. લો ને હું જ કહું જિતાભાઈ. માનશો તમે? એવો એ હલકટ હવે વિનુનું ઘર ભંગાવવા ફરે છે.”

“અરે! વિનુ તો એનો ખાસ ભાઈબંધ!”

“એવી ભાઈબંધીમાં પૂળો મેલો ભયા! તમે તો શાના જાણો, પણ નરબદાના બાપને ચડાવવા એ છીતીઓ બસભાડું ખરચીને ઠેઠ ડાકોર ગયો’તો, લો બોલો!”

“શી વાત કરે છે હરીઆ?”

“તમારા ગળાના સમ. એના મનથી કે કેમ કરતાંયે વિનુની વાતચીત પડી ભાંગે છે?”

“એવું કર્યામાં એને શો સવાદ?”

“નરબદાને ભાઈબહેન કોઈ છે નહીં એટલે ઉચ્છેદિયું ખાવા મળે ને! એના બાપ પાસે ઓહોહો મિલકત છે હં કે જિતાભાઈ... આ છીતીઆના મનથી એમ કે વિનુનું તૂટે તો લાગલો હું જ ગોઠવાઈ જાઉં. બોલો, આ કેવું કહેવાય?”

“ના કરાય આવું.”

“ને વિનુમાં શી એબ છે? સીધી લીટીનો છોકરો છે. ગામમાં ઘર છે ને સીમમાં ખેતર છે. પણ ભાઈબંધ જ ઊઠીને કાન ભંભેરે તો છોડીનો બાપ ઢીલો પડે કે ના પડે?”

“એટલે જ હું કહેતો હતો કે ગામ જાણે તો એની પર થૂંકે, એટલામાં તો તમે હનુમાનદાદાની જેમ સીધા કૂદીને આવ્યા મારી ગળચી પર!”

“હશે હવે ભૂલી જા એ વાત.”

“આ દુઃખતું મટશે ત્યાં લગી તો યાદ રહેવાનું... ઓ બાપ, જબરું તમારું જોર, હં જિતાભાઈ!”

એટલામાં સામેથી અંધકારને ચીરતા બે તેજલિસોટા દેખાયા. જાણે કોઈ હિંસક પ્રાણીની આંખો! ત્રણે જણ ચાલતા અટકી ગયા અને પછી બાજુએ ખસી ગયા. પાદરની શાંતિમાં મોટરનો અવાજ પણ કર્કશ અને બિહામણો લાગતો હતો.

“અત્યારે આ કોની ગાડી?”

‘ફાસંફાસ આવે છે. ડાકટરની તો નહીં?”

“એ જ લાગે છે. ક્યાં જતા હશે?”

અભિજિતે બેટરી ચાલુ કરી એટલે મોટર સહેજ ધીમી પડી અને એ લોકોની પાસે આવીને ઊભી રહી. પાછળની બારીમાંથી તુષારનો ભયભીત ચહેરો દેખાયો.

“અંદર આવતા રહો મોટા ભાઈ!” કહી એણે પાછલી સીટનો દરવાજો ખોલ્યો.

“શું છે? ક્યાં જાઓ છો?”

“અભિજિત! જલદી અંદર બેસી જા, અત્યારે એકેએક મિનિટની કિંમત છે.” ડોક્ટર સંઘવીનો ઠરેલ અવાજ જરા બેબાકળો લાગ્યો.

ધડકતે હૈયે અભિજિત અંદર પેઠો અને પાછલી સીટમાં સુવાડેલા રઘુભાઈના દેહને જોઈને છળી ઊઠ્યો.

“શું થયું છે બાપુને?”

“બહુ વાગ્યું છે.” કહેતાં તુષાર રડી પડ્યો.

બારણું બંધ થયું અને મોટર પાછી ઊપડી. ગામડાગામના રસ્તા અને જૂની ગાડી. તેમ છતાં ડ્રાઈવર બને એટલી ઝડપથી ચલાવતો હતો. એની બાજુમાં બુદ્ધે કંપાઉન્ડર અને બારી આગળ ડોક્ટર સંઘવી હતા.

અભિજિતનો હાથ અનાયાસે જ એના નાના ભાઈના ખભાને વીંટળાઈ વળ્યો. એના મનમાં હજારો પ્રશ્નો જાગતા હતા, પણ મોં સુકાઈ ગયું હતું. એ માંડમાંડ બોલ્યો, ‘ડોક્ટર...’

“હોસ્પિટલમાં ક્યારે પહોંચીએ છીએ એના પર બધો આધાર છે ભાઈ! હી ઇઝ વેરી બેડલી હર્ટ!”

અભિજિત બીજું કંઈ પૂછે એ પહેલાં ડૂસકે ચડેલો તુષાર અત્યંત ક્રોધથી બોલ્યો, “હું એને જાનથી મારી નાખીશ. ગોળીએ ઉડાવીશ.”

કંપાઉન્ડર આસ્તેથી બોલ્યો, “મૂંગું જાનવર કહેવાય. એને કંઈ ભાન છે, બેટા?”

“મને કહો તો ખરા, બાપુને શું થયું છે?” અભિજિતનો અવાજ એકદમ ધીમો થઈ ગયો હતો. જાણે એ મનમાં ને મનમાં બોલે છે. એ ઈચ્છે છે કે કોઈ એને વિગત વાર સમજાવે કે આ બધું શું બની ગયું. સાથોસાથ મનને કોઈક ખૂણે એવી પણ ઈચ્છા છે કે ભયંકર અનિષ્ટ જાણવાની પળ થોડી મોડેથી આવે તો સારું... જાણવું તો પડશે જ, જાણવું પણ જોઈએ, તોયે જાણે ડોક્ટર ચિંતાગ્રસ્ત હતા. એ કંઈ બોલ્યા નહીં. તુષાર એની એ વાત ફરીફરીને બોલ્યા કરતો હતો, “હું એને જીવતો નહીં છોડું. એને મારી નાખીશ. મારી જ નાખીશ.” એનો આ પ્રલાપ ચાલ્યા જ કરત કોઈ એને અટકાવે નહીં ત્યાં લગી. એનું મગજ ઠેકાણે નહોતું. એની આંખોમાં આંસુ આવ્યા જ કરતાં હતાં અને અજાણતાં એ અભિજિતને એકદમ વળગીને બેઠો હતો.

કંપાઉન્ડરને દયા આવી. એણે અભિજિતને ઉદ્દેશીને કહ્યું, “રઘુભાઈ દર્શન કરીને પાછા આવતાં નેળમાં પેઠા એવો જ સામેથી આખલો આવ્યો. એણે એમને ઢીકે ચડાવ્યા.”

આખલાનું નામ પડતાં જ અભિજિત થથરી ઊઠ્યો. આખા ગામમાં એક જ આખલો હતો.

બીજલ રબારીનો કાળીઓ - જાનવર નહીં, મોટો મેંશનો ડુંગર જ જોઈ લો. એની મોટી, લચીપચી પડતી ખૂંધ એ થરકાવે ત્યારે બાકીનો આખો દેહ નિશ્ચેષ્ટ હોવા છતાં માણસ બી જાય. એની આંખોમાં પ્રલયનો અગ્નિ હતો અને છીંકોટામાં યમનો સાદ. બીજલ એને હંમેશાં બાંધી જ રાખતો એટલે આ શી રીતે બન્યું હશે તે અભિજિતને ન સમજાયું. પણ એને એ આખલો યાદ હતો, એ અતિશય સાંકડી અને અંધારી નેળ યાદ હતી અને બાપુની રાજાશાહી ઢબે ચાલવાની ટેવ પણ યાદ હતી... ડરના માર્યા અભિજિતનો અવાજ બદલાઈ ગયો. માંડમાંડ બોલી શક્યો, ‘ક્યાં વાગ્યું છે?’”

“પેટમાં.” એક જ શબ્દ બોલીને ડોક્ટર પાછા ગમગીન થઈ ગયા. એમને વધારે પૂછવાનો કંઈ અર્થ નહોતો. અભિજિત સમજી ગયો, અંદર શુંનું શું થઈ ગયું હશે - કેટલું બધું છૂંદાઈ ગયું હશે ક્યા અવયવો સાવ ખલાસ થઈ ગયા હશે એ બધું અત્યારે ડોક્ટર ન કહી શકે. એમને પુછાય જ નહીં.

“સારું થઈ જશે?”

“આપણે એમને હોસ્પિટલમાં લઈ જઈએ પછી ખબર પડે. બ્લડની પણ જરૂર પડશે.”

ઘણું બધું લોહી વહી ગયું હશે બાપુનું. જેમ બને એમ જલદી હોસ્પિટલમાં પહોંચવું જોઈએ. નવું લોહી ચડાવવું પડશે, સર્જન જોઈશે, એનેસ્થેટિસ્ટ જોઈશે, દવાઓ જોઈશે... આવી, આખરે તો નાની જ ગણાય એવી હોસ્પિટલમાં આ બધું મળી રહેશે? પણ અત્યારે તો આઘેની હોસ્પિટલનો વિચાર જ ન થઈ શકે. ડોક્ટર સંઘવી પર ભરોસો રાખવાનો. એ જે કરતા હશે તે બરાબર જ હશે. આ બધા વિચારો સાથે પાછું અભિજિતનું કર્તવ્યભાન જાગ્રત થયું. પોતે મોટો દીકરો છે. આ સંજોગોમાં બધી જવાબદારી સંભાળવી પડશે, આમ ઢગલો થઈને બેસી રહે કામ નહીં ચાલે. પરાણે જરાક સ્વસ્થ થઈને એણે તુષારને પૂછ્યું, “શારદાબા ક્યાં છે?”

“પાછલી ગાડીમાં બહેન સાથે આવે છે.”

જિંદગીમાં કદાચ પહેલી વાર તુષારે મંજિમાનો આવી રીતે બહેન તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો હશે...પણ આજે ઘણું બધું પહેલી વાર બન્યું હતું. જીવનની વિકરાળ વાસ્તવિકતા સામે તુષાર ક્ષતવિક્ષત થઈ ગયો હતો. એનો એકમાત્ર આધાર હતો એનો ભાઈ, એનો મોટો ભાઈ અભિજિત, જેનો હાથ હજીયે એના ખભા પર પડી રહ્યો હતો.

“કોની ગાડી મળી?”

“બાલુ ડ્રાઈવરે એના બધા બહારગામના પેસેન્જરોને છોડી દીધા. એ હવે છેક લગી આપણી સાથે જ રહેવાનો છે. કેટલો સારો કહેવાય, નહીં? મોટા કાકા ઘેર રહ્યા છે, પણ એમણે રમણને અને નવીનને બાની જોડે મોકલ્યા છે.”

“ચાલ, સારું થયું.”

“મોટા ભાઈ!”

“હું”

“બાપુને કેમ આવું થયું?”

“સારું થઈ જશે.” અભિજિત બોલ્યો તે સાથે એની અને ડોક્ટરની આંખ મળી. કશોક સંદેશો અપાયો અને ઝિલાયો. છતાં અભિજિત નાના ભાઈની પીઠ થાબડીને ફરી વાર બોલ્યો, “ભગવાનનું નામ દે, બધું સારું થઈ જશે.”

તુષારના મનમાં અત્યારે તો આખલો અને એને પ્રેરનાર ભગવાન બન્ને પ્રત્યે પ્રબળ શત્રુતા જાગી હતી. તિરસ્કારથી અભિજિતની સામે જોઈને એણે આંખો મીંચી દીધી.

આખરે હોસ્પિટલ આવી. સ્ટ્રેચર સાથે માણસો તૈયાર જ ઊભા હતા. રઘુભાઈની લોહીથી લથબથ કાયાને સંભાળીને એ લોકો અંદર લઈ ગયા. અભિજિતને મન થયું કે પોતે પણ એમની સાથે જ અંદર જાય, પણ ન જવાયું. પગ સીસાના થઈ ગયા હતા. શારદાબા અને મંજુ આવે છે. એમને આશ્વાસન આપવા પોતે હાજર રહેવું જ જોઈએ. બાને સાચવી લેવાની એની ફરજ હતી... હે ભગવાન, તેં આવું કેમ કર્યું? કેમ થવા દીધું?

અભિજિતના શાંત મનમાં અત્યારે દાવાનળ જાગ્યો હતો. એને પણ લાગતું હતું કે તુષાર સાચો હતો. આ ઘડી પ્રાર્થનાની નહીં, પણ ઈશ્વર સામેના આક્રોશની હતી, પણ આક્રોશય કોણ સાંભળવાનું હતું? અત્યારે આ બધા વિચારો છોડી દેવાના બસ, કામમાં મચી પડવાનું. લોહી લઈ આવવાનું, દવાઓ લઈ આવવાની. ડોક્ટર જે માગે એ હાજર કરવાનું. ભગવાન સાથે લડવાનું તો પછીયે થઈ શકશે, અત્યારે તો હૈયે હામ ને હાથમાં દામ, બીજી વાત નહીં. તે સાથે સફાળું ભાન આવ્યું. પૈસા... પૈસા ક્યાં છે? આમાં તો ઘણા પૈસા જોઈશે. તાબડતોબ, અને રોકડા. તુષારે ને બાએ શું કર્યું હશે?

એટલામાં પાછલી મોટર આવી પહોંચી. બાલુ સૌથી પહેલો ઊતર્યો. એ ધંધાદારી ટેક્સી-ડ્રાઈવર નહીં, પણ ઘરનો જ માણસ હોય એટલો બધો દુઃખી લાગતો હતો. પાછળનું બારણું ખોલીને એણે શારદાબાને ઊતરવામાં મદદ કરી. અભિજિતની કલ્પનામાંયે કદી એમનું આવું રૂપ આવ્યું નહોતું. એમની આંખો બહાવરી થઈ ગઈ હતી અને એમનો શ્વાસ જોરજોરથી ચાલતો હતો. એમની પાછળ જ ઊતરેલી મંજિમાને જાણે એ ઓળખતાં જ ન હોય એવું લાગતું હતું. તુષાર દેખાયો એટલે એને વળગી પડ્યાં. વળી અભિજિતે હાથ લંબાવીને એમને પંપાળ્યાં ત્યારે જરાક એની સામે નજર કરીને બોલ્યાં, “કેમ છે તારા બાપુને?”

“હમાણાં ખબર પડશે. અબીહાલ અંદર લઈ ગયા. આવો બા! આ બાંકડે બેસો. મંજુ, તું બાને સાચવજે. હું ડોક્ટર પાસે જાઉં છું.” અભિજિતે કહ્યું અને અંદર જવા પગ ઉપાડ્યા. વળી થંભીને તુષારને એક બાજુ બોલાવ્યો. ધીમેથી પૂછ્યું, “પૈસા?”

“મોટા કાકાએ પાંચ હજાર આપ્યા છે. બીજા મોકલશે. રમણ પાસે છે. પણ મોટા ભાઈ, હવે તમે કરો જતા નહીં, અહીં જ રહેજો, મારી પાસે. જરાયે આઘા ખસશો તો હું...”

“અરે, હું કરો જતો હોઈશ? હવે તો જ્યાં બાપુ ત્યાં આપણે બધાં.” બોલતાં-બોલતાંયે જાણે હજાર વરસની જૂની ગુફામાં પડછંદા પડતા હોય એમ વિચાર આવ્યો... કેટલો વખત?... કેટલો વખત?

અને જો બાપુ વગર જીવવાનું આવ્યું તો? અભિજિત કમકમી ઊઠ્યો. “હે વિધાતા! એવું ભાગ્ય મારું ન હોજો. આજ લગીના જીવનની પળેપળ એમની આસપાસ વીંટાયેલી રહી છે. શું કર્યાથી બાપુ પ્રસન્ન થાય, શું કર્યાથી એમનો બોજો હળવો થાય... શૈશવમાં પામેલાં લાડદુલારનો હજારગણો બદલો વાળું તોયે ઓછો પડે એવા મારા બાપુ જો આ રુધિરથી ભીંજાયેલી શય્યામાંથી ન જ ઊઠે તો? હે ભગવાન, બાપુ જ ન હોય તો પછી મારા જીવતા રહેવાનો શો અર્થ? આ સૃષ્ટિ પર કશાયનો શો અર્થ?”

“મોટા ભાઈ!” મંજિમાનો કંપતો અવાજ આવ્યો. અભિજિતે એની સામે જોયું તો એણે શારદાબા સામે ઇશારો કર્યો. એ તો રુદનના પ્રવાહમાં જ ખોવાઈ ગયાં હતાં. માનાં એ આંસુ જોઈને અભિજિતને સારું લાગ્યું. જરા વાર પહેલાંનું એમનું નિશ્ચલ પ્રતિમા જેવું સ્વરૂપ જોઈને એ ગભરાઈ ગયો હતો. ઊંડે-ઊંડે ડર લાગ્યો હતો, બાને કંઈક થઈ જશે. એ કેવાં લાગતાં હતાં! પ્રસંગની ભયાનકતાથી જાણે છળી ઊઠ્યાં હતાં. આસપાસનું બધું ભાન ગુમાવી બેઠાં હતાં. સારું થયું, એમની આંખોમાં આંસુ ઊભરાયાં, હવે એમની સામે જોઈ શકાશે. જરાક વાત પણ થઈ શકશે.

અભિજિત મંજિમાની પાસે ગયો. એના માથા પર હળવેથી હાથ મૂકીને બોલ્યો, “એમને રડવા દે!”

પછી શારદાબાને અત્યંત વહાલપૂર્વક બોલાવ્યાં.

“બા! હિંમત રાખો. બાપુને જરૂર સારું થઈ જશે.”

“બેટા, તને શું કહું? તેં એમને જોયા હોત તે વખતે તો...” ડૂસકાંની વચ્ચે-વચ્ચે તૂટક શબ્દો સંભળાયા... “લોહીનું ખાબોચિયું... મારાથી મરતાં લગી ના ભુલાય એમનું એ મોઢું... એ આંખો... અને નીચે તો નર્યા માંસના લોચા... હવે તારા બાપુ ન જીવે.”

“એવું ના બોલો બા! ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખો. અને આપણે હવે હોસ્પિટલમાં આવી ગયાં છીએ ને, હવે કશી ચિંતા નહીં. ડોક્ટરો મારા બાપુને જરૂર બચાવી લેશે.”

“ખરેખર?”

“હા બા.”

“સારું ત્યારે, તું જા અંદર. ડોક્ટરને કંઈ કામકાજ હોય તો...”

“પણ તમે રડશો નહીં. આ મંજુ ને તુષારને સાચવજો.”

“હા, હવે એકબીજાને જ સાચવવાનું રહ્યું ને!” સહેજ કોરી પડેલી આંખોમાં પાછું રુદનનું પૂર આવ્યું.

“બા! શારદાબા!”

“નહી રડું, જા, તું અંદર જા અને કશાં કાગળિયાં પર સહી કરવાની હોય તો તું જ કરી દેજે દીકરા, મારી પાસે લાવતો નહીં.”

“વારુ.”

માને ફરી વાર પંપાળીને અભિજિત ઊભો થયો. ભારે હૈયે અને શિથિલ પગે ડોક્ટર પાસે જઈને પૂછવા લાગ્યો, “તમને શું લાગે છે. ડોક્ટર?”

“હજુ તો કંઈ કહેવાય નહીં. એમનું પુષ્કળ લોહી વહી ગયું છે. બ્લડ ગ્રુપની ખબર પડે પછી મોટી હોસ્પિટલમાંથી બ્લડ મગાવીએ. જેટલું વપરાય એટલું પાછું ભરપાઈ કરી આપવું પડશે. તમારી પાસે માણસો છે ને?”

“તમે કહેશો એટલું આપીશું, પણ મારા બાપુને બચાવી લો, ડોક્ટર!”

ડોક્ટરે અભિજિતને જવાબ ન આપ્યો. માત્ર ઉપર આંગળી ચીંધી. થોડી વાર પછી રઘુભાઈના બ્લડ ગ્રુપનો રિપોર્ટ આવ્યો. ‘બી’ ગ્રુપનું લોહી જોઈશે. સાંભળતાંવેંત અભિજિત હાંફળોફાંફળો ઊઠ્યો. ડોક્ટરે એને તરત અટકાવ્યો.

“અભિજિત! બીજા કોઈને જવા દે.”

“કેમ?”

“તું અહીં જ રહે.”

અભિજિત સમજી ગયો. અહીંયાં કોઈ પણ પળે એની જરૂર પડી શકે. એણે અહીંયાં જ રહેવું પડે. કોઈ પણ કટોકટીની ક્ષણે એણે હાજર રહેવું જોઈએ, નિર્ણયો લેવા જોઈએ, બાપુની આ પરિસ્થિતિમાં હવે એ જ કુટુંબનો મુખ્ય માણસ બની ગયો હતો. એને માથે ઘણી જવાબદારી આવી પડી હતી.

એણે રમાણને અને નવીનને લોહી લેવા મોકલ્યા અને પોતે અધીર ભાવે ઓપરેશન થિયેટરનાં બારણાંની બહાર ઊભો રહ્યો. આઘેના બાંકડા પર શારદાબા, મંજિમા અને તુષાર બેઠાં હતાં. ત્યાં જવું જોઈએ, સાંત્વનના બે શબ્દો કહેવા જોઈએ, પણ એવી વૃત્તિ થતી નહોતી. આંખો એ બંધ બારણાં સામે જડાઈ રહી હતી. ગમે ત્યારે એ બારણાં ખૂલે – કોઈ જરાક બહાર ડોકિયું કરીને અભયમુદ્રામાં હાથ ઊંચો કરે – અભિજિત એ ક્ષણ માટે તલસી રહ્યો હતો.

અચાનક એનું ધ્યાન બાલુ તરફ ગયું. એ હાથ ઊંચો કરીને અભિજિતને બોલાવી રહ્યો હતો. એ હજી તો પાસે જઈને કંઈ પૂછે તે પહેલાં બાલુ બોલવા માંડ્યો, “આપણી ટાંકી ફૂલ છે, હું કે જિતાભાઈ! ગામમાં જઈને દેવચંદ કે બીજા કોઈને ત્યાંથી કંઈ લાવવું મૂકવું હોય તો કહી દેજો. તમારે કોઈએ આવવાની જરૂર નથી. હું એકલો જઈ આવીશ.”

“હમણાં તો પૈસા છે. પછી જરૂર હશે તો કહીશ. પણ તું અહીંયાં છે તો પેલા બે બ્લડ લાવવા શી રીતે ગયા?”

‘ડોક્ટરની ગાડીમાં. અત્યારે હવે એ બધી ફિકર ના કરો જિતાભાઈ. બાપુનું જુઓ. એમને ઊની આંચ ન આવવી જોઈએ. ખરેખરા રાજા માણસ છે, ગામનું નૂર છે, નૂર!’

“આ શો ગજબ થઈ ગયો, હું બાલુ?”

“પૂરલા ભવનું કંઈ લેણું હશે કાળીઆનું, નહીંતર આવું ના થાય.”

“તોયે થયું.”

“તકદીર, બીજું શું?”

“જિતાભાઈ! તમે અહીંથી જરાકે આઘાપાછા ના થતા ભાઈસા’બ.”

“કંઈ ખાસ કામ હશે તો જ...”

“ના, બધું અમે કરી લઈશું. તમે અહીં જ રહેજો.”

અભિજિતની નજર પડી કે મંજિમા એને બોલાવે છે. તરત એ શારદાબા, તુષાર અને મંજિમા બેઠાં હતાં ત્યાં ગયો.

“શું છે, મંજુ?”

“જુઓ ને આ તુષાર!”

તુષારનો ચહેરો લાલચોળ થઈ ગયો હતો અને એની આંખો આંસુથી ઊભરાઈ જતી હતી. એણે સામેની ભીંત તરફ નજર ખોડી રાખી હતી અને એ જરાયે હાલતો નહોતો. એને આવી સ્થિતિમાં જોઈને કોઈ પણ ગભરાઈ જાય. પરંતુ શારદાબાનું તો એના તરફ જરાયે ધ્યાન નહોતું. એ પોતાની આગવી શોકસમાધિમાં મગ્ન બેઠાં હતાં. મંજુએ દયામાણી નજરે અભિજિત સામે જોઈને કહ્યું,

“આ તુષારને બોલાવો ને મોટા ભાઈ, મને બીક લાગે છે.”

તુષારે આ વાત સાંભળીને અભિજિત તરફ નજર ફેરવી અને સ્વસ્થ અવાજે કહ્યું, “હું એને મારી નાખીશ.”

“કેને?”

“કાળીઆને. બાપુને કંઈ થશે તો હું એને જીવતો નહીં છોડું.”

“એવું બોલ નહીં, તુષાર! આપણા બાપુ સારા થઈ જશે.”

“સારું કહો છો?”

“હું.”

શારદાબાના ઓઠ જરાજરા ફરકતા હતા. એ કદાચ ભગવાનનું નામ લેતાં હશે. એમનું એ હતાશ છતાં સૌમ્ય રૂપ જોઈને અભિજિતના દિલમાં વહાલનો ઉછાળો આવ્યો. માની આસપાસ હાથ વીંટાળીને એ મૃદુતાથી બોલ્યો, ‘બા, ચિંતા ના કરશો.’”

શારદાબહેને અભિજિત સામે નજર માંડીને કહ્યું, “તું પાસે રહેજે. એમને કંઈ ધર્માદો કરવો હોય...”

એ શબ્દ સાંભળતાં જ અભિજિતે માંડમાંડ ચણેલા ઠગારી આશાના મહેલ તૂટી પડ્યા. તો શું બા પણ એમ માને છે કે બાપુ નહીં બચે?

શારદાબહેને દીકરાના ચહેરા પરના ભાવ વાંચ્યા અને એને સઘિયારો આપવા બોલ્યાં, “પુણ્યે પાપ ઠેલાય, દીકરા! મોટી માંદગી કે અણધારી આફત વખતે સારાં કામ કરીએ તો સારું, તું નથી જાણતો?”

“તમે જે કહેશો તે આપણે કરીશું બા! અને બાપુનેય પૂછી જોઈશ. ડોક્ટર રજા આપે એટલે અંદર જઈને ત્યાં જ ઊભો રહીશ.”

અભિજિતના બેબાકળા મન પર ઠંડા પાણીની એક છાલક વાગી. એ આ ઘરનો મોટો દીકરો છે. બાપુને લાંબો ખાટલો આવે તો પોતે ઘરનો રજેરજ ભાર ઉપાડી લેવાનો. નાનાં ભાઈબહેનનું ધ્યાન રાખવાનું, બાને જાળવવાનાં અને બાપુની ચાકરી કરવાની. આ બધાં કામ એનાં છે, એનાં પોતાનાં. બીજા કોઈનાં નહીં. એ પ્રતીતિ થવાથી જાણે પગમાં જોર આવ્યું. એ જઈને ડોક્ટરની પાસે ઊભો. પૂછ્યું, “કેમ હજી બારણાં ખૂલતાં નથી?”

“ઓપરેશન ચાલે છે.”

“પણ બલડનું...”

“હમણાં આ લોકોએ વ્યવસ્થા કરી છે. અભિજિત! તારે માથે બહુ જવાબદારી છે, યુ મસ્ટ રિલેક્સ... ડોક્ટરો પોતાનું કામ કરે છે. તારે તો ફક્ત હાજર રહેવાનું અને ...”

“અને શું?”

“પ્રાર્થના કરવાની કે ઓપરેશન સફળ થાય.”

“તમને શું લાગે છે?”

ડોક્ટર સંઘવીએ લાગણીપૂર્વક એને ખભે હાથ મૂક્યો અને કહ્યું, “આમાં કંઈ કહેવાય નહીં, પણ આપણા સર્જન સારા છે. આશા રાખવાની કે એમને જશ મળે.”

ઘણો બધો વખત એમ ને એમ વહી ગયો. રમણ અને નવીન લોહી લઈ આવ્યા. મોટા કાકાએ ક્યાંકથી વ્યવસ્થા કરીને બીજા દસ હજાર રૂપિયા મોકલાવ્યા. ડોક્ટર સંઘવીએ બે-ત્રણ વખત અભિજિતને કોફી પીવાનું ને જરા આરામથી બેસવાનું સૂચન કર્યું પણ એને તો એ બારણાં સામે ઊભા જ રહેવું હતું. કોઈક બોલાવે એટલી વાર. એક સેકંડનાયે વીલંબ વગર એને એના બાપુ પાસે પહોંચી જવું હતું. સંપૂર્ણ મનોયોગ વડે એ એક જ રટણ કરતો હતો : બાપુ સાજા થઈ જાય, બાપુ આંખો ખોલે, મને અભિજિત કહીને બોલાવે...

એકાએક ઓણે ડોક્ટર સંઘવી પાસે જઈને કહ્યું, “મારું એક કહેવું છે. તમે અંદર સંદેશો કહેવડાવો, જેવા બાપુ ભાનમાં આવે કે તરત મને બોલાવે. હું એમનો મોટો દીકરો છું. એમને કંઈ પણ કામ હોય... કંઈ પણ કહેવું હોય, સમજ્યા ને ડોક્ટર?”

“હા.”

“મને એટલું તો કહો, એ ભાનમાં આવશે તો ખરા ને?”

“કદાચ આવે, કદાચ નહીં – પણ હું તારી વાત ધ્યાનમાં રાખીશ. તું અહીંયાં જ રહેજે.”

નજીવી રાહત પામીને એ પાછો પોતાની નક્કી કરેલી જગ્યાએ ઊભો રહી ગયો. એની સમસ્ત ચેતના એ બંધ બારણાં ભેદીને અંદર પડેલા અચેતન દેહને વીંટળાઈ વળી હતી. શબ્દાતીત સંદેશ આપતી હતી, “બાપુ, એક વાર આંખો ખોલો, તમારા મનની વાત મને કહો. હું તમારી ઈચ્છા પૂરી કરીશ. હું તમારો દીકરો છું. તમારો લાડકો અભિજિત...”

શૈશવનાં કેટલાં બધાં સુખદ સ્મરણો હતાં એની પાસે? જ્યારે કશી પણ બીક લાગે ત્યારે દોડતો-દોડતો બાપુની સોડમાં ભરાઈ જતો, કંઈ પણ જોઈતું હોય ત્યારે બાપુની આંગળીઓ પકડીને ઉધમાત મચાવતો, ખેડૂત હોવા છતાં કેવી કોમળ ગુલાબી રેશમ જેવી સુંવાળી હતી બાપુની હથેળી અને આંગળીઓ! મન પણ એવું જ સુંવાળું. અભિજિતનાં આંસુ એ જોઈ ન શકતા. એની ઈચ્છા પૂરી કરે અને એનું હસતું મોઢું જુએ ત્યારે જ એમને ચેન પડતું. એ બાપુ આજે આવી હાલતમાં મોત સામે લડી રહ્યા છે ત્યારે પોતે માત્ર બારણાંની બહાર ઊભો છે, દ્વારપાળ જેવો!

પોતાના જીવના બદલામાં બાપુનો જીવ બચતો હોય તો એ તૈયાર હતો, પણ જાણતો હતો, એ શક્ય નથી. મનમાં ને મનમાં એ કોમળતાથી વાતો કરવા લાગ્યો : શું કરવા નેણિયામાંથી નીકળ્યા બાપુ? ચાર ડગલાં વધારે ચાલવાની એટલી શી આળસ? મોટે રસ્તે જરા ફેરમાં નીકળ્યા હોત તો બે-ચાર મિનિટ વધારે થાત... પણ ત્યાં બીજલનો આખલો તો સામો ન મળત. મળી ગયો હોત તોયે ત્યાં ઘણી મોકળી જગ્યા હોત; દોડવાની, સંતાવાની, એનાં શિંગડાંની ઢીંક ચૂકવવાની. આ નેળમાં તો બેય બાજુ જૂનાં ઘરોની ઊંચી-ઊંચી પછીત, માણસને ઊભા રહેવાની જગ્યાયે માંડ મળે. દોડવાની ને સંતાવાની તો વાત જ ક્યાં? ભાગવુંયે શી રીતે? કાળો આખલો જોઈને તમે બીધા તો નહોતા ને, બાપુ? એનાથી બચવા જો દોટ મૂકી હોય તો તો... પણ ના, એવું તો તમે કરો જ નહીં. તમે જ મને શીખવાડ્યું હતું કે જાનવરથી બીને ભાગવું નહીં. સ્થિર ઊભા રહીને એની નજર સામે નજર માંડવી. એની મેળે એ ખસી જાય, નીચું જોઈને જતું રહે. તમારો એ મંત્ર બીજલના આખલા સામે કેમ નિષ્ફળ ગયો, બાપુ? એણે કેમ દોટ મૂકીને તમારા પેટમાં શિંગડું માર્યું? એ આગલા જનમનો કોઈ વેરી તો નહોતો ને તમારો? અરે, તમારે બદલે એણે જો મને માર્યું હોત તો કેવું સારું થાત!

“અભિજિત! અંદર આવ.” ડૉક્ટર સંઘવીનો અવાજ સંભળાયો.

સ્વપ્નમાં હોય એમ અભિજિતે મંદ પગલે ચાલવા માડ્યું. મોટા ખંડને એક ખૂણે ઉપરથી ઝૂલતા દીવાના પ્રકાશમાં એણે લીલા કાપડના યુનિફોર્મવાળી નર્સો અને ડૉક્ટરોની વચમાં એક લાંબું ટેબલ જોયું. બાજુમાં સ્ટેન્ડ પર ગોઠવેલી બે બત્તીનો તીવ્ર પ્રકાશ એ ટેબલ પર પડતો હતો અને એના પર સૂતેલા બાપુ દેખાતા હતા... બસ પછી એકલા બાપુ જ દેખાયા. બીજું બધું જાણે હતું તોય નહોતું.

“બાપુ!”

બાપુ હસ્યા. હાશ, તો તો એમને સારું છે. જરૂર સારું થઈ જશે. એ બચી જશે... એમની પાછળ આખું ઘર બચી જશે.

“જિતુ!... પાસે આવ... હજુ પાસે! તું... બહુ સારો છોકરો છે. તારી બાને ને ભાઈબહેનને સાચવજે.”

“તમને સારું થઈ જશે, બાપુ!”

“હ...જી, હજી એક... એક વાત સાંભળ તું... તું એકલો...”

ડૉક્ટરે સહેજ ઈશારો કર્યો એટલે બધાં દૂર ખસ્યાં. અભિજિત પિતાના માથા પાસે નમ્યો, પણ એમની આંખો મીંચાઈ ગઈ હતી. એને ધ્રાસકો પડ્યો, પણ શ્વાસોચ્છ્વાસ હજી ચાલુ હતા. એમના માથા પર સહેજ હાથ અડાડીને અભિજિત બોલ્યો, “બાપુ! તમે હવે સૂઈ જાઓ. થાકી જશો... બીજી વાતો પછી કરીશું.”

થોડી વાર ભારે શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલુ રહ્યો, પણ ક્ષીણ અને અસ્પષ્ટ અવાજ આવ્યો, “પછી નહીં, હમણાં... હમણાં જ. મારે છે ને તે... જતાં પહેલાં તને કહી દેવું છે.”

“બોલો.”

“નથી બોલાતું.”

રઘુભાઈ જોરથી આંખો ઉઘાડીને અભિજિતની સામે તાકી રહ્યા.

“તું... સાંભળ... મારે કહેવું છે.”

અસહાયપણે અભિજિત એમની સામે તાકી રહ્યો. “તું... સાંભળ... મારે કહેવું છે.” એવું એ બોલ્યા કરે એનો શો અર્થ? એ કંઈ કહી શકતા તો છે નહીં. શું હશે? કેમ મૂંઝાતા હશે? આ અંતકાળની પળે એ શું કહેવા માગતા હશે પોતાને? બાને અને નાનાં ભાઈબહેનને સાચવવાનું તો કહી દીધું, હવે કંઈ ધર્માદો કરવાની કે એવી કોઈ ઈચ્છા હશે?

“તમે જે કહેશો તે દાન કરીશ. તમારી પાછળ બધો ધાર્મિક વિધિ બરાબર કરીશ. બાનું ને મંજુનું ધ્યાન રાખીશ. તુષારને અમેરિકા મોકલીશ. તમે જે કહેશો તે બધું કરીશ બાપુ!”

ડૉક્ટરના ચહેરા પરથી અભિજિત સમજી ગયો હતો કે હવે કોઈ આશા નથી. કોઈ અગમ્ય રીતે શક્તિ મેળવીને એણે પોતાના અત્યંત વહાલા પિતાને કહ્યું, “હવે તમે બધાંમાંથી જીવ કાઢી નાખો, બાપુ! બોલો, શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ.”

રઘુભાઈએ જરા નારાજીથી કહ્યું, “તે તો છેસ્તો! પણ મારે... તને એ...એ... એક વાત કહેવાની રહી ગઈ છે.’

“બાને બોલાવું? તુષાર, મંજુ બધાં બેઠાં છે.”

“પ - છી! પેલ્લાં... પહેલાં તું સાંભળી લે.”

થાકથી કે લોહી વહી ગયાની કમજોરીથી એમની આંખો પાછી ઢળી પડી. અભિજિત ખરેખર મૂંઝાઈ ગયો. આ છેલ્લી ઘડીએ એમનો જીવ શામાં ભરાયો હશે? કદાચ આમ ને આમ જતા રહેશે તો?

એટલામાં રઘુભાઈએ આંખો ઉઘાડી. બોલ્યા, “પાસે આવ.”

અભિજિત પાસે હતો જ. વધારે નીચો નમીને છેક રઘુભાઈના ઓઠ પાસે કાન લઈ ગયો. એ પોતે પૂછવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં એને રઘુભાઈનો એકદમ સ્પષ્ટ અવાજ સંભળાયો, “તું મારો છોકરો નથી.”

અભિજિત ઇળી ઊઠ્યો. બાપુને સનેપાત થયો કે શું? પણ એમની વાણી બહુ ચોખ્ખી હતી અને એ બોલ્યા કરતા હતા... “પણ તેં પંડના છોકરા કરતાંયે મારી વધારે સેવા કરી છે... ભગવાન તારું ભલું કરશે... બસ, આટલું જ જતાં પહેલાં તને કહેવું હતું... તે કહેવાઈ ગયું. હવે જા, શારદાને ને છોકરાંને મોકલ.”

અભિજિત સહેજ ખસ્યો એટલે પાછા બોલ્યા, “એ બધાંને સાચવજે, અભિજિત.”

ડૉક્ટર સચિંત નજરે એ લોકોની તરફ જોતા હતા. પાસે આવીને જરાક તપાસીને બોલ્યા, “હવે બહુ વખત નથી. બધાંને બોલાવી લો.” પછી અભિજિતના મોં સામે જોઈને કહ્યું, “બી બ્રેવ, યંગ મેન!” અને એની સાથોસાથ પોતે પણ બહાર નીકળ્યા.

નીકળતાંની સાથે જ એ બાંકડા પર ફસડાઈ પડ્યો. ઓણે શારદાબાને ને તુષાર-મંજુને અંદર જતાં જોયાં. ઘડીમાં સ્થિર રહેતી તો ઘડીમાં આસ્તેથી ચકરાવો લેતી હોસ્પિટલની દીવાલો જોઈ. ઘરડા કંપાઉન્ડરની દયાભીની આંખો જોઈ ને છેટે ઊભેલા બાલુને જોયો. અત્યારે તો આ જ એની આખી દુનિયા હતી અને એ આ દુનિયામાં હતો જેમાં જંતુનાશક દવાની ને સ્પિરિટની વાસ આવી રહી હતી અને ખૂણેખૂણેથી એક જ સ્વર ગુંજતો હતો, તું મારો છોકરો નથી... તું મારો છોકરો નથી.